

УДК 332.024

В. Ю. Луніна*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МІСТО» ТА ЙОГО ТИПОЛОГІЇ СТОСОВНО УКРАЇНИ

У статті досліджено теоретичні підходи до визначення поняття «місто». Запропоновано власне визначення поняття «місто». Розглянуто існуючі підходи до визначення типології міст та надано пропозиції щодо удосконалення критеріїв класифікації міст України.

Ключові слова: місто, типологія міст, поселення, поселенська одиниця.

В статье исследованы теоретические подходы к определению понятием «город». Предложено собственное определение понятия «город». Рассмотрены существующие подходы к определению типологии городов и предложены пути совершенствования критериев классификации городов Украины.

Ключевые слова: город, типология городов, поселение, поселенческая единица.

Тке ІкеогеісісаІ арргоаскез Іо Іке йе/ініліон о/«сіІу» аге геяеагскей іп Ікіз рарег. Ом>п йе/ініліон о/«сіІу» ізргорояей. Тке ехізіпнд арргоаскез Іо йе/ініпнд Іке Іуроіоду о/сіліез аге сонзіейгей апй Іке м>ау\$ о/іп-ргоуіпд Іке сіажі/ісаііон сігіегіа о/Шгаіпіап сіііез аге рггорояей.

Кеутгей: сіІу, ізБан Іуроіоду, зеШтепІ, зеШтепІ уніІ.

Постановка проблеми. У сучасних умовах існування «місто» займає одно з найважливіших місць в системі адміністративно-територіального устрою не тільки в Україні, але і в усьому світі. У містах відображаються економічні, соціальні, політичні, екологічні та господарські процеси, які мають місце у суспільстві. Вони мають визначені закономірності розвитку й функціонування. В цілому, місто є центром життя людини у різних його аспектах.

Сьогодні «міста» — є точками скупчення не тільки самого населення країни, але й суб'єктів усіх сфер діяльності цього населення (виробничої, економічної, соціально-культурної, екологічної, інноваційної, інвестиційної, транспортної та ін.).

Майже всі блага цивілізації зосереджені саме у містах. Стан розвитку інфраструктури міста має велике значення для його мешканців, які стають дедалі вимогливими до якості цієї інфраструктури. Враховуючи те, що процеси урбанізації не припиняються, значення розвитку міст з кожним роком все більш зростає.

Для ефективного розвитку міст необхідно враховувати відмінності між ними. Адже у порівнянні з XIX—XX століттями з'явилась велика кількість міст «нового» формату, які потребують окремих досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджували у своїх працях стан розвитку міст. Серед таких: Л. Бакалова, С. В. Богачов, О. В. Бойко-Бойчук, Б. В. Буркинський, Н. Глинський, О. Карий, С. Б. Колодинський, О. О. Лук'янченко,

А. П. Панкрухін, В. Б. Родченко, З. С. Сіройч, О. Топчієв, Н. А. Фролова та ін.

У своїх працях кожен з приведених вчених намагався дослідити існуючі підходи до визначення поняття «місто» та навести власне визначення. Але сьогодні не має єдиного визначення цього поняття, як в Україні, так і в цілому світі, так, як немає одного підходу до визначення типології міст України. Це вимагає подальших досліджень у визначеній сфері.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення поняття «місто» та підходів до типологізації міст України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш повного розкриття ролі міста у сучасному світі та розуміння його сутності розглянемо різні підходи до визначення цієї категорії.

Термін «місто» у своєму етимологічному значенні походить від латинського слова «сшіаз» і означає місто-державу, що й дало подальший розвиток слову «цивілізація», яке визначалося як «життя у місті» [10, с. 30].

Визначення категорії «місто» не належить до числа наукових термінів. У різні епохи та у різних кінцях світу «містами» називали явища з неоднаковими ознаками та різним змістом. Так, наприклад, на початку XX століття М. Вебер з економічної точки зору визначив, що містом є поселення, в якому діє ринок», де «ринок» означає «наявність регулярного товарообміну усередині поселення в якості істотної складової частини доходу та задоволення потреб населення. Із соціологічної точки зору місто представляє собою поселення, тобто проживання у тісно примика-

* Луніна В. Ю. — асистент кафедри маркетингу, Донецький державний університет управління, м. Донецьк.

ючих один до одного домах, які складають настільки широке населене місце, що взаємне особисте знайомство мешканців один з одним, яке відрізняє сусідський зв'язок, у ньому відсутній [4, с. 335-336].

Англійський географ Л. Д. Стамп визначав місто, як сукупність жителів, інкорпорованих (тобто зареєстрованих в якості облікової одиниці) та керованих мером [9, с. 124]. Соціолог Е. Бердженс пропонував таке визначення: Місто — це

система концентричних зон, розташованих одна всередині іншої, із загальним і найбільш важливим у місті районом бізнесу [14, с. 19-20].

На думку автора ці визначення стосувались розвинутих країн. Для України вони набули актуальності наприкінці ХХ століття. Але сьогодні сучасні дослідження вчених пропонують найрізноманітніші визначення цього поняття з позиції різних підходів. У табл. 1 приведено порівняно нові визначення поняття «місто»,

Таблиця 1

Сучасні визначення поняття «місто»

№ з/п	ПІБ автора	Визначення категорії «місто»	Підхід
1	2	3	4
1	Бакалова Л. [1, с. 184]	Місто є суспільно-просторовими формами буття суспільства, які концентрують великий людський, виробничий, освітній, культурний, науково-технічний, управлінський та інші потенціали [1, с. 184]	Соціальний підхід
2	Богачов С. [2, с. 8]	«Місто — складна відкрита соціально-економічна територіальна система, яка відзначається особливими гомеостатичними властивостями»	Системний підхід
3	Бойко-Бойчук О. [3, с. 177]	Місто — значний за розміром населений пункт, адміністративний, торговельний, промисловий і культурний центр. Виокремлений природний простір, який містить штучні рукотворні простори (економічний, соціокультурний тощо) існування та життєдіяльності територіальної громади міста	З позиції державного управління
4	Велихов Л. А. [5, с. 9]	Місто є таке відособлене від села у правовому відношенні поселення, яке є більш чи менш значимим та тривалим скупченням людей на більш чи менш обмеженій території	Правовий підхід
5	Дзевонський К. [10, с. 32]	Місто — це історично сформований тип поселення, обумовлений існуванням конкретної спільноти, яка сконцентрована на певному просторі з окремою організацією, що визначена законами та виробляє протягом своєї життєдіяльності сукупність специфічних довговічних матеріальних споруд, зовнішній вигляд яких можна прийняти за окремий тип пейзажу	Історичний підхід
6	Жаловескі Б. [14, с.9]	Місто — це визначена міською владою територія, якою управляє влада з конкретного центру	Управлінський підхід
7	Зеленов Л. А. [7, с.31]	Поняття міста є умовним і означає населений пункт, віднесений, згідно законодавства даної держави, до категорії міст	Правовий підхід
8	Зюльківський Я. [10, с. 32]	Містом є група людей певної кількості та структури, що представляє певний етап громадської організації, виявляє певні форми суспільної інтеракції, виконує певні функції в рамках громадського поділу праці і формує займаний простір таким чином, щоб він дозволяв виконувати ці функції і якнайповніше задовольняти свої колективні потреби	Соціальний підхід
9	Лаппо Г. [8]	Містом населений пункт стає досягнувши деякого рівня складності своєї функціональної структури. Місто характеризується багатофункціональністю, чим і визначаються його інтеграційні якості, властивості генерувати нове, соціальна привабливість, властивість бути дзеркалом своєї країни або району	Функціональний підхід

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
10	Маліковський М. [10, с. 31]	Місто — це щільна, поселенська одиниця, яка вирізняється з подібних одиниць сформованим центром, де мешкає не аграрне населення, яке відтворюючи та реалізуючи свої спроможності до праці та суспільного життя значно впливає на своє просторове оточення та саме може підпадати під його вплив	Економіко-географічний підхід
11	Осітнянко А. [10, с. 33]	Місто, на його думку, можна представити як систему, для якої характерні властивості зберігати в певних своїх межах значення своїх суттєвих параметрів за умови відхилення параметрів зовнішнього середовища від їх найбільш вірогідних значень	Системний підхід
12	Регульський Є. [10, с. 31]	Міста — це великі поселення з концентрацією в них великої кількості населення, яке переважно займається не сільськогосподарськими видами діяльності	Економічний підхід
13	Топчів О. [8]	Місто — просторове суспільне утворення, що є осередком масового розселення людей і зосередження їх суспільно-корисної діяльності в будь яких формах, крім одержання первинних продуктів сільського господарства як єдиного заняття населення, організоване у постійнодіючий господарсько-будівельний комплекс, розрахований на обслуговування побуту і діяльності населення	Економіко-географічний підхід
14	Туровський Я. [10, с. 31]	Місто — це поселенська група з великою щільністю населення, яка розташована на певній території, вона характеризується ступневістю спеціалізації, складною суспільною, політичною та економічною організацією	Географічний підхід
15	Фролова Н. [12, с. 123-124]	місто — населений пункт, віднесений відповідно до законодавства держави до категорії міст. У ньому сконцентрована значна кількість населення, яке переважно зайняте у сфері промислового виробництва, транспорту, торгівлі, соціального обслуговування, науки, культури. Місто має свою територію, окреслену порівняно стійкими межами	Управлінський підхід

які даються вітчизняними та закордонними вченими.

Як бачимо з приведених вище визначень, існує декілька основних підходів до віднесення поселень до категорії «міста». Але на думку автора, найбільш повне визначення поняття «місто» було надано З. С. Сіройчею [10, с. 35]. Він визначав, що місто — це історично сформована, соціально та економічно розрізнена, щільно збудована та просторово сконцентрована поселенська одиниця, що має законодавчо визначений статус і являє собою складну територіальну суспільно-економічну систему. Це визначення виходить з декількох підходів (суспільного, економічного, правового та географічного), що виділяє його серед вже існуючих.

Автор не згоден з визначеннями деяких авторів, таких, як: М. Маліковський, Є. Регульський, Н. А. Фролова. Перш за все, на думку автора, не можна узагальнювати міста за кількістю населення. Адже поняття «значна» чи «велика» кількість населення не може застосуватися для таких міст

Донецької області, які налічують 10-20 тис. осіб (м. Вугледар — 15,3 тис. ос., м. Іловайськ — 17 тис. ос., м. Новгородівка — 15,4 тис. ос. [13]). Тоді, як існують міста з кількістю осіб понад 100 тис. осіб (м. Донецьк — 969 тис. ос., м. Маріуполь — 483 тис. ос., м. Макіївка — 392 тис. ос. м. Горлівка — 277 тис. ос. [13]).

Друге — це те, що за приведеними визначеннями, у місті не може проживати велика кількість людей, зайнятих в аграрній сфері. Як приклад наявності такої сфери у місті можна привести м. Амвросіївку (Донецька обл.), міста Полтавської області тощо.

Як узагальнююче для будь-якого міста можна запропонувати таке визначення: Місто — це сконцентроване на певній території поселення людей, яке проводить господарську діяльність, спрямовану на підтримання власного добробуту та добробуту поселення в цілому, яке керується обраною місцевою владою.

Сьогодні існує безліч типологізацій міст за різноманітними критеріями. Серед багатьох кла-

сифікацій міст можна виділити найбільш живі. Серед таких:

1. Типологія в залежності від кількості населення, яка вказана у Державних будівельних нормах України. У таблиці 2 наведено цю типологію.

Багато вчених робили спробу коректувати ці групи міст, так, наприклад, у табл. 3 наведена

класифікація міст за чисельністю населення, яку розробив Б. Хорев.

Також серед класифікацій міст за чисельністю можна визначити класифікацію М. Агафонова Він поділив міста таким чином: найменші — до 25 тис. жителів; малі — 25-70 тис.; середні — 70-250 тис.; великі — 250-400 тис.; дуже великі — 400-800 тис.;

Таблиця 2

Міські та сільські поселення залежно від проектної кількості населення на розрахунковий період [6]

Групи поселень	Населення, тис. чол.	
	Міст	Сільських поселень
Найзначніші (крупніші)	Понад 1000	
Значніші (крупні)	Понад 500 до 1000	Понад 5 Понад 3 до 5
Великі	Понад 250 до 500	Понад 1 до 3 Понад 0,5 до 1
Середні	Понад 100 до 250 Понад 50 до 100	Понад 0,2 до 0,5
Малі (включаючи селища міського типу)	Понад 20 до 50 Понад 10 до 20 До 10	Понад 0,05 до 0,2 До 0,05

Таблиця 3

Класифікація міст за людністю [8]

Категорія	Група	Клас	Чисельність населення (тис. осіб)
Великі міста	Надвеликі	1	Понад 1000
		2	500-1000
	Великі	3	250-500
		4	100-250
Середні міста	Середні	5	50-100
	Напівсередні	6	20-50
Невеликі міста	Малі	7	10-20
	СМТ	8	До 10

найбільші — понад 800 тис. Автори даного виду класифікації намагались більш точно співвіднести людність міст з їх адміністративним статусом та соціально-економічними функціями [11].

Є. Перцик виділяє такі групи міст: малі — до 20 тис. чол.; середні — 20-100 тис. чол.; крупні — 100-500 тис.; найкрупніші — 500 тис. чол. і вище, міста мільйонери [9, с. 308-310].

2. Типологія міст залежно від функцій.

О. Г. Топчів виділяє такі головні функції міста: демографічно-розселенська; адміністративно-управлінська; виробнича (матеріальне виробництво); соціально-побутова; ділових послуг; освітньо-культурна; науково-технічна та інноваційна; зовнішньо-економічна; торгівельно-розподільча; комунікаційна (інформаційна); транспортно-комунікаційна; рекреаційно-туристична; спортивно-оздоровча; природоохоронна, соціально-екологічна [11].

В Україні історично сформована мережа міст, яким притаманні різні функції. Отже, стосовно таких міст у контексті науки державного управління варто застосовувати диференційовані підходи щодо програмування, планування та стратегічного управління.

З огляду на це прийнято виділяти вісім типів міст:

- 1) м. Київ як столиця України;
- 2) найкрупніші та крупні багатофункціональні міста;
- 3) міста, в яких переважають промислові функції;
- 4) міста, в яких переважають промислові та транспортні функції;
- 5) міста, в яких переважають транспортні функції;
- 6) міста, в яких однаково поєднуються промислові та рекреаційні функції;

7) організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення, центри агропромислових комплексів;

8) промислово-аграрні центри [1, с. 186].

Згідно з даними Держкомстату України прийнято виділяти такі типи міст:

1) міста державного значення (м. Київ та м. Севастополь);

2) міста республіканського значення (міста безпосереднього підпорядкування органам влади АРК та обласного підпорядкування);

3) міста районного значення.

Окрім того, в Україні за функціональною ознакою у загальній структурі крупних, великих і середніх міст виділяють:

а) міжрегіональні економічні, наукові, культурні, освітні та науково-технічні центри;

б) регіональні (або обласні) господарсько-адміністративні та культурні центри (переважно міста обласного підпорядкування);

в) районні господарсько-адміністративні та культурні центри (найчастіше великі та середні міста);

г) крупні центри, яким притаманний виражений промисловий профіль (Запоріжжя, Маріуполь, Макіївка, Кривий Ріг та ін.) [1, с. 186].

В цілому, в Україні немає загально прийнятої типології міст. Окремі автори надають свій по-

гляд на рішення даної проблеми. Так, наприклад, на рис. 1 наведено типологію та класифікацію міст, яку пропонує О. С. Нища.

У представленій типології міста класифіковані за 5 критеріями: економіко-географічне положення, ступень участі в територіальному поділі праці, господарські функції, особливості функціонально-планувальної організації території та загальна планіровочна структура.

На думку автора, представлена типологія не розкриває багатьох аспектів функціонування міста. На наш погляд, найбільш детальне групування міст за критеріями визначає В. Б. Родченко. На рис. 2 представлені основні критерії визначення категорії «місто».

Наведені критерії можуть бути основою для типологізації міст України, так як враховують більшість існуючих сьогодні підходів до класифікації міст. Однак, на думку автора, такі критерії, як профіль основної зайнятості населення та профіль містобудівельної бази є взаємозамінними, так як за ними міста поділяються на промислові, добувні, сільськогосподарські, наукові, культурні та інші. Більш коректно було б поділити міста за критерієм: функції, що виконує місто. Також замість критерію ступінь складності структури економічної бази доцільно було б класифікувати міста за таким критерієм, як структура ви-

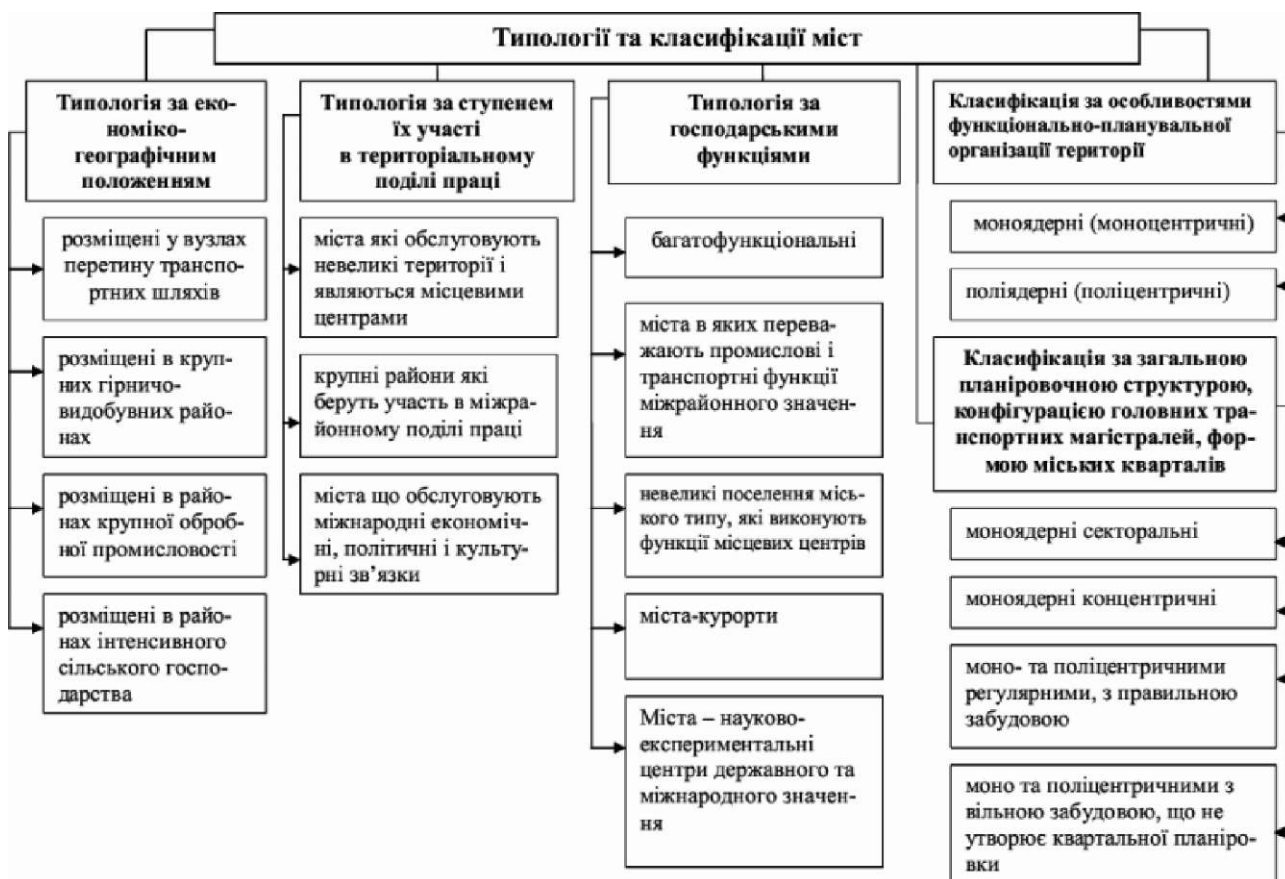

Рис. 1. Типології та класифікації міст за окремими ознаками [8]

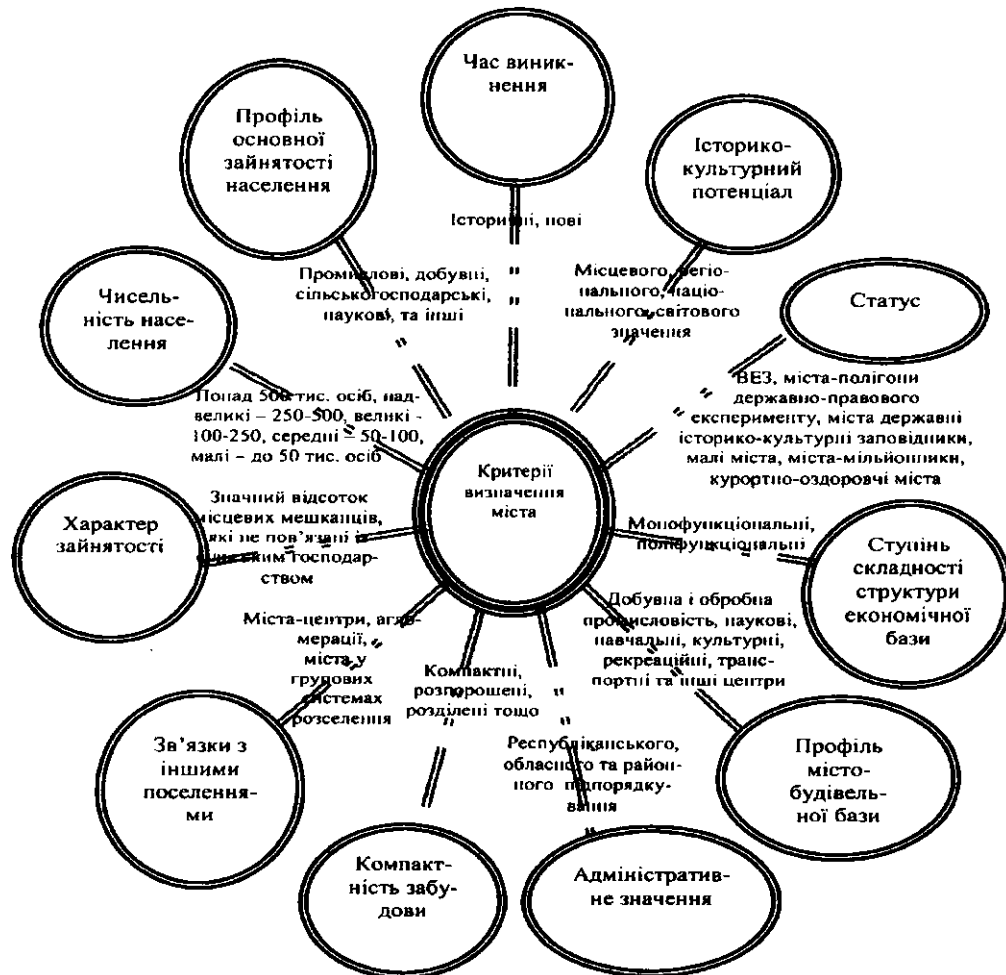

Рис. 2. Основні критерії визначення категорії «місто» [10, с. 40]

робництва. За ним міста можуть бути поділені на: моногалузеві (міста, в яких населення переважно зайняте на підприємствах однієї галузі) та полігалузеві (міста, в яких населення зайняте на підприємствах декількох галузей). Сьогодні це особливо актуально для старопромислових регіонів України (Дніпропетровська обл., Донецька обл., Запорізька обл., Луганська обл.), де існують міста, в яких функціонують підприємства переважно однієї галузі. В основному це так звані «шахтарські» міста. Але до моногалузевих міст також можна віднести міста-курорти, в яких розвинена тільки одна рекреаційна галузь функціонування, від якої залежить подальший ефективний розвиток міста (наприклад, Алушта, Ялта).

Висновки. Таким чином, сьогодні не існує чіткого визначеного поняття «місто». Серед запропонованих визначень вітчизняних вчених найбільш вдалим, на думку автора, є визначення З. Сіройчи, який об'єднав декілька підходів до визначення цього поняття. На основі визначеного поняття, було розглянуто існуючі підходи до типології міст, серед яких можна виділити критерії, за якими поділяють міста, які були запропоновані В. Б. Родченко. Але деякі критерії є спірними і

дають привід подальших досліджень у цій сфері, особливо для моногалузевих міст старопромислових регіонів.

Література

1. Бакалова Л. Структурно-функціональна типологія міст як ефективний інструмент управління розвитком міста / Л. Бакалова // Управління сучасним містом. — 2007. — № 1. — 12 (25-28). — С. 181-191.
2. Богачов С. Перспективи розвитку містознавства як системи знань / С. Богачов // Місто, регіон, держава: економіко-правові проблеми містознавства : V міжнар. наук.-практ. конф., січень 2008 р. : тези доп. — Схід. Спецвип. — 2008. — № 1 (85). — С. 8-10.
3. Бойко-Бойчук О. В. Місто // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. — Т. 5 : Територіальне управління / наук.-ред. колегія: О. Ю. Амосов (співгол.), О. С. Ігнатенко (співгол.) та ін.; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. — 408 с.

4. Вебер М. История хозяйства. Город / М. Вебер пер. с нем.; под ред. И. Гревса; коммент. Н. Саркитова, Г. Кучкова. — М.: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2001. — 576 с.
5. Велихов Л. А. Основы городского хозяйства / Л. А. Велихов. — М.: Наука, 1996. — 480 с.
6. Державні будівельні норми України / Держбуд України. — К.: 2002. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [зостагі.сот.иа/изеГи/геад/28](#).
7. Зеленев Л. А. Социология города: учеб. пособие для студ. вузов / Л. А. Зеленев. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 192 с.
8. Нища О. С. До питання суспільно-географічного дослідження міст (на прикладі м. Харкова) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [Мір://агсЪгуе.пЪиу доуиа/рогІаІ/паїигаїДкЪпи/0§е/2012_1033/№зЪа.ргіГ](#).
9. Перцик Е. Н. География городов. Геоурбанистика : учебное пособие для вузов / Е. Н. Перцик. — М.: Высшая школа, 1991. — 319 с.
10. Родченко В. Б. Міські комплекси України: чинники та умови організації регулювання соціально-економічного розвитку : моногр. / В. Б. Родченко; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2012. — 404 с.
11. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О. Г. Топчієв. — Одеса: Астропринт, 2005. — 632 с.
12. Фролова Н. А. Город; город федерального значения // ^нциклопедия государственного управления в России : в 2 т. / под общ. ред. В. К. Егорова; отв. ред. И. Н. Барциц. — М.: Изд-во РАГС, 2008. — Т. I. — 552 с.
13. Чисельність населення на 1 січня 2013 року та середня за 2012 рік / Головне управління статистики в Донецькій області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [допеїзк.зіаї.до^иа/8ІаІтГогт/сШ8І_гиМ.рЪр?дп=0113](#).
14. ^аІошескі В. Міазіо і ргсезігсес ^регзрекїуше 8ос^оІо§іс2пе^ / В. ^аІошескі, М. 82С2ерапзкі. — Шгзгага: Шаикоте 8СНО^АК, 2002. — 444 з.

Поступила до редакції 09.04.13

© В. Ю. Луніна, 2013